

PÉRI BENEDEK

Gyógyszerből „hangulatjavító”: egy partidrog karrierje az Oszmán Birodalomban

Rahikíról (Rahikî; megh. 1547), az eredetileg Júszuf Szinán (Yüsun Sinân) nevet viselő, kalandos sorsú költőről és illatszerészről szinte minden 16. századi irodalmi antológia megemlékezik. Az első oszmán *tezkire* szerzője, Szehi bej (Sehi bey; megh. 1548) a költőt nagy tudású, kellemes természetű, melankolikus embernek írja le, aki foglalkozására nézve illatszerész, s kivételesen jól ért különféle gyógyszerek előállításához.¹ Latífi (Latîfi; megh. 1582) nem veszteget rá túl sok szót, csak költészetének szentel egy meglehetősen lesajnáló mondatot.² Kinalizáde Haszan Cselebi (Kinalizâde Hasan Çelebi; megh. 1604) azt írja, hogy eredetileg egy janicsár atya gyermekeként (kuloğlu) állt állami szolgálatban, de „lázadással és egyéb súlyos bűnökkel vádolták meg”. Büntetésül jövedelmét megvonták és „neve gyöngye hajtását a szultáni könyvek rózsakertjéből kitörölték”.³ A rejtélyes esetről ennél a homályos utalásnál többet is megtudhatunk Ásik Cselebitől (Âşik Çelebi; megh. 1572), aki a történet egyik főszereplőjét közelről ismerő és megbízhatónak tartott ismerősére, Csikrikcsi-záde Mustafa Cselebire (Çikrikçi-zâde Mustafa Çelebi), a Bursa-i Kapludzsa (Kaplucu) medresze tanárára hivatkozva részletesen leírja az eseményeket, melyek ismeretében azt is pontosan meg lehet mondani, hogy Rahikí mikor és miért kényszerült más megélhetést keresni.

Nagyon úgy tűnik, hogy a szóban forgó történetekben Rahikí csak egyszerű mellékszereplő volt, aki a rajta kívül álló események szerencsétlen áldozata lett. Bűne mindössze annyi volt, hogy neki kellett volna felügyelnie a történet egyik főszereplőjére, a fiatal és szép, Mehmed nevű fiúra, akibe beleszeretett az egyik janicsár alakulat parancsnoka, egy bizonyos Musztafa (Muştafa) aga. Az ifjú, aki később Ferdí (Ferdî; megh. 1555) néven költőként vált ismertté, szépségével annyira magába bolondította az agát, hogy az szerelmi zálogul neki adta a Szelim szultántól bátorságáért kapott értékes övet is.

A történet szerint aznap, amikor a janicsárok 1525. márciusában fellázadtak, s magas rangú állami tisztségviselők és tehetős zsidó kereskedők házait kezdték fosztogatni Isztambulban, a fiú és az aga éppen együtt mulatott az aga külvárosi kertjében. Alárendeltjei megfékezéséhez mindenképpen szükség lett volna Musztafa agára, de a keresésére küldött csapat csak nagy sokára akad rá, s mire megtalálták, már az eszméletlenségig leitta magát. Sehogyan sem tudtak lelket verni belé, s a kicsapongásért nemcsak a karri-

¹ SEHİ BEG: Heşt bihişt. Haz. Haluk İpekten–Günay Kut. İstanbul, 2017. T.C. Kültür Bakanlığı, 137.

² LATİFİ: Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ. (İnceleme-Metin) Haz. Rıdvan Canım. Ankara, 2000. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 271.

³ KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBİ: Tezkiretü’ş-Şu’arâ. I. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara, 1989. Türk Tarih Kurumu, 405–406; GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ: Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı. Haz. Mustafa İsen. Ankara, 1994. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 220.

erjével, hanem is az életébe is fizetett. A felbőszült szultán haragjában több más magas rangú tisztségviselővel együtt kivégeztette.⁴ Rahíki, aki csak vétlen és valójában tehetetlen szemlélője volt az eseményeknek, amint arról már szó esett, viszonylag olcsón megúszta a szultán rosszállását. A megélhetésétől megfosztva más mesterséget keresett. A kor híres isztambuli tudósától, a Szülejmán szultán (ur. 1520–1566) tejtestvérétől, Jahja efenditől (Yaḥyā efendi; megh. 1570) orvoslást tanult,⁵ gyógyszerek és illatszerek előállításával foglalkozó *attār* (‘aṭṭār) lett és Mahmúd pasa piacán nyitott üzletet.⁶

A 16. század második felének neves történetírója, Musztafa Áli (Muṣṭafā ‘Āli; megh. 1600) elbeszéléséből az derül ki, hogy az üzlet eleinte nem mehetett valami jól. Rahíki meglehetősen szegénységét látva egy jótévője megajándékozta egy *filúnija-i Szelími* (filúnya-i Selimí) nevű szer receptjével. Rahíki a receptet újragondolta, „egyes összetevők [arányát] megnövelte, másokét csökkentette” és az így kikísérletezett anyag már napi háromszáz akcse bevételt és biztos megélhetést, jelentett.⁷ Egy másik, Rahíkihoz korban közelebb álló szerző, a már emlegetett Ásik Cselebi is sikeres vállalkozóként mutatja be az újdonsült drogistát amikor így ír:

„A nagytudású férfiak, akik egy galatai⁸ sétára vágtyak, s a kedvesüket bájjukkal elvarázsolni igyekvő szépségek mind a boltjába sereglettek és ő ezeknek az életvidám embereknek elkészített mindent, amire egy remek multságban szükség lehetett.”⁹

Bár a források Rahíki vállalkozásának sikerességét illetően ellentmondani látszanak egymásnak, abban mindenképpen egyetértenek, hogy Rahíki az általa kikísérletezett, s közel háromszáz éven át töretlen népszerűségnek örvendő drognak, a *bers-i Rahíki* (bers-i Raḥīkī) néven elhíresült pirulának köszönhette hírnevét.

Rahíki a drogot – amint arról már esett szó – egy ismert elegy átalakításával hozta létre. A *filúnija-i Szelími*, ahogy azt a neve is mutatja, már maga is egy létező szer, a *filúnija* továbbfejlesztett változata lehetett, melyet minden bizonnyal egy Szelim nevű orvos vagy gyógyszerész kísérletezett ki. A *filúnija* az európai és a muszlim gyógyászatban egyaránt ismert, a kólika gyógyítására használt gyógyszer volt, melyet a Kr.e. 1. században egy görög orvos, a tarzuzsi Philon talált fel, aki a receptet egy rejtvényekkel teli, huszonhat sorból álló görög nyelvű versben rejtette el.¹⁰

A későbbi korok orvosai a gyógyszer összetételét Galénosz *De compositione medicamentorum* című művének értelmezése alapján ismerték meg, ahol Philon elegye a következő összetevőket tartalmazta: sáfrány, hamvas törpe margitvirág (*Anacyclus pyret-*

⁴ ‘ĀŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu’arâ. I–III. Haz. Filiz Kılıç. İstanbul, 2010. İstanbul araştırma Enstitüsü, 1159–1169; DANIŞMEND, İSMAIL HAMİ: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. II. İstanbul, 1971. Türkiye Yayınevi, 106–107.

⁵ ABDÜLAZİZ BEY: Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri. Toplum Hayatı. İstanbul, 1995. Tarih Vakfı, 352–353.

⁶ KINALIZÂDE: Tezkiretü’ş-Şu’arâ, 405.

⁷ GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ: Kühnü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım, 220.

⁸ Rahíki korában a Galata városrészben volt Isztambul vigalmi negyede.

⁹ ‘ĀŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu’arâ. III., 1352.

¹⁰ Philon verséhez ld. DELGADO-GRACÍA, GUILLERMO–RODRÍGUEZ-NÁVAREZ, CAROLINA–ESTAÑOL, BRUNO: On Roman Philonium. Gaceta Médica de México, 2016, 6. sz. 749–753; OVERDUIN, FLORIS: A Riddling Recipe? Philo of Tarsus’ Against Cholic (SH 690). Mnemosyne, 2017, 1. sz. 1–23.

hrum), kutyatej (Euphorbia), fehér bors, beléndek (Hyosciamus), nárdus (Nardostachys jatamansi) vagy macskagyökér (Valeriana), ópium, méz.¹¹

A muszlim gyógyászat egyik fontos, az oszmán orvosok által is sokat forgatott korai műve, al-Kalániszi (al-Ḳalānisi) *Akrábádín* (Akrābāzīn) 12. században írt munkája már említi Philon készítményét, de receptjét nem közli.¹²

A 15–16. századi oszmán orvosi irodalom több *filúnija* nevű gyógyszerről is tud, de a Szelim nevű gyógyszerész vagy orvos nevét viselő elegy összetétele eleddig nem került elő. Elvileg elképzelhető volna, hogy a gyógyszer nevében szereplő személynév nem a készítőjére utal, hanem arra, akinek a gyógyszert készítették. Egy feltehetően a 16. század első felében íródott orvosi munka említi egy I. Szelim számára készített „hangulatjavító” elegyet (*müferriḥ*), de összetételét tekintve ez a szer nagyon különbözik Philon gyógyszerétől.¹³

Visszatérve a *filúnijára*, Ibn Serif *Jádigár* (İbn Şerîf: *Yâdigâr*) című, a 15. század első felében íródott orvosi munkája két *filúniját* említi, a *filúnija-i rúmít* (*filûniyâ-i Rûmî*; ’római filúnjáj’) és a *filúnija-i fârsî* (*filûniyâ-i Fârsî*; ’perzsa filúnija’).¹⁴ A görög változat mézzel összekevert fehér borsból, beléndek (Hyosciamus albus) mag őrletéből, ópiumból és sáfrányból készített, kólika ellen javallott gyógyszer volt.¹⁵ A *filúnija* két változatát *Philonium Romanum* és *Philonium Persicum* néven az európai orvoslásban is ismerték és ezek a gyógyhatású készítmények összetételükben nagyon hasonlítottak az Oszmán Birodalomban használt gyógyszerekhez.¹⁶

Egyes oszmán orvosi könyvek nem mondják meg, hogy az általuk közölt recept melyik *filúnija* változaté. Abdulvehháb 15. század eleji orvosi traktátusa szerint a *filúnija* nevű szer az említettekén kívül zeller magját, fahéjat, arabiai tömjénfa (Commiphora opobalsamum; *ḥabb al-belesân*) gyantáját, marokkói kutyatejet (Euphorbia resinifera; *ferfiyûn*) és hamvas törpe margitvirágot (*âkirḳarḥâ*) is tartalmazott.¹⁷ A század végén élt híres oszmán orvos Szabundzsuoglu Serefeddin (Sabuncuoğlu Şeref al-Dîn; megh. 1468) a *filúnija-i rúmî* leírása során megemlíti, hogy a szernek többféle receptje is létezik, melyek bizonyos, nem túl fontos összetevők esetében eltérnek egymástól.¹⁸ A zeller magja szerinté pasztinák (*dûḳû*) magjával is helyettesíthető.

¹¹ GALENUS, CLAUDIUS: Pergameni de compositione medicamentorum secundum locos. Paris, 1535. Officina Simonis Collinæi, 272–273.

¹² FELLMANN, IRENE: Das Aqrâbâdîn al-Qalānisi. Wiesbaden, 1986. Franz Steiner Verlag, 233.

¹³ DOĞAN, AHMET TURAN: Kitâb-i Ṭıbb-i Ḥikmet. İnceleme–Metin–Dizin. Doktora Tezi. Sivas, 2015. Cumhuriyet Üniversitesi, 324–325.

¹⁴ TABİB İBN ŞERİF: Yâdigâr. 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı. Haz. Ayten Altıntaş et al. İstanbul, 2017. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 240, 365

¹⁵ TABİB İBN ŞERİF: Yâdigâr, 557.

¹⁶ ZEDLER, JOHAN HEINRICH – LUDOVICI, CARL GÜNTHER – VON LUDEWIG, JOHANN PETER: Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste. XXVII. Pe-Ph. Leipzig–Halle, 1741, Verlegt Johann Heinrich Zedler, 1997.

¹⁷ AKTAŞ, ESRA GÜL: ‘Abdulvehhâb’ın Münteḥab adlı Tıp Kitabı. İnceleme–Metin–Dizinli Sözlük. Yüksek Lisans Tezi. Sivas, 2010. Cumhuriyet Üniversitesi, 185.

¹⁸ DOĞAN, ŞABAN: Sabuncuoğlu Şerefeddin: Terceme-i Akrebâdîn. Giriş–İnceleme–Metin–Dizinler. Doktora Tezi. Sakarya, 2009. Sakarya Üniversitesi, 224.

Egy 15. század második felében élt oszmán orvos, Dzserráh Meszúd (Cerrāh Mes'ūd) perzsából fordított gyógyászati munkájában¹⁹ és a szultáni gyógyszerkészítő műhelyben 1607 és 1767 között készített gyógyszerek, drogok, szörpök, lekvárok és különféle édes-ségek receptjét tartalmazó könyvben, a *Helvahāne defteriben* (Helvahāne defteri) szereplő recept szerint a *bers-i filúnija-i rúminak* mondott elegy a következő összetevőket tartalmazta: bors, beléndek magja, ópium, nárdus vagy macskagyökér,²⁰ sáfrány, petrezselyem (Petroselinum; *fetrasāliyun*), zellermag, malabári fahéj (Cinnamomum citriodorum; *sādic*), fahéj (Cinnamomum verum; *selīha*), hamvas törpe margitvirág, marokkói kutyatej és méz.

Egy 17. században íródott, verses orvosi munkában található recept szerint a drog, mely Rahíki nevét ismertté tette az utókor számára, fő összetevőit nézve nagyon hasonlított a *filúnija-i rúmi* egyes változataira és a következő összetevőkből állt: beléndek magja, bors, gyömbér, orvosi somkóró (Melilotus officinalis), sáfrány, hamvas törpe margitvirág, fahéj, arabiai tömjénfa gyantája, hódzsír (Castoreum), marokkói kutyatej, indiai macskagyökér (Valeriana jatamansi), zellermag, ópium, méz.²¹

Bár egy 18. századi oszmán történetíró, Háfiz Hüsejñ Ajjanszarāji (Ḥāfiz Ḥüsejñ Ayvansarāyi; megh. 1787) értesülései szerint Rahíki a szert Szülejmán szultán számára készített gyógyszernek kísérletezte ki,²² pirulája mégsem a *filúnija* egyik változataként, hanem *bers* egyik variációjaként vált ismertté. Ez a tény talán azt sugallja készítője már eredetileg is tudatmódosítónak szánta, bár elképzelhető, hogy két szer között a köztudatban nem is volt ilyen nagy a különbség. Legalábbis erre utalhat Musztafa Áli az illedelmes úri viselkedés írott és íratlan szabályait részletező írásának egyik bekezdése, ahol a szerző megemlíti, hogy előkelő társaságban vannak olyan udvariatlan alakok, akik „hozzatok filúniját, hadd együnk, csináljatok kávé, hadd igyunk” felkiáltással adják hírül, hogy bersre és kávéra vágynak.²³

A *bers* a 16. és az azt követő századok egyik legnépszerűbb és legkedveltebb oszmán partidrogja lett. Eredete nem ismert, ahogy a szó etimológiája sem. A Közel-Kelet számos területén ismert volt és számtalan változata létezett, amelyek azonban mind tartalmaztak ópiumot és beléndekmagot, ahogy a *filúnija* „római” változata is. Az Európában ismert *philonium* és a *bers* összetétele között hasonlóság egyébként egy Európában tanult, de Isztambulban tevékenykedő görög orvosnak, Alexandros Maurocordatosnak (megh. 1709) is feltűnt.²⁴

¹⁹ UÇAR, İHAN: Hazâ Kitâb-i Hulâsa-i Tıbb. Cerrâh Mes'ūd. Giriş–İnceleme–Metin–Dizinler. I. Doktora Tezi. Sakarya, 2009. Sakarya Üniversitesi, 162.

²⁰ A receptben sünbül (sünbül) azaz 'jácint' szerepel, de ez az összetevő nevében nagyon hasonlít a Galénosz által közölt receptben szereplő nárdusnak (Nardostachys jatamansi) vagy macskagyökérnek (Valeriana jatamansi) az oszmán gyógyászatban ismert nevével, amely sünbül-i Hindî (sünbül-i Hindî).

²¹ AKKUŞ, MÜCAHİT: Siyâhî Karamanî Laredevî'nin Mecmâ'-i Tıp Adlı Eseri. Gramer–Metin–Sözlük. Yükksek Lisans Tezi. Kayseri, 2008. Erciyes Üniversitesi, 200–202.

²² AYVANSARÂYİ, HÂFİZ HÜSEYİN, Mecmuâ-i Tevârih. Hazırlayanlar Fahri Ç. Derin–Vahid Çabuk. İstanbul, 1985. İstanbul Üniversitesi 18.

²³ GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLİ: Mevâ'idü'n-Nefâis fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis. Haz. Mehmet Şener. Ankara, 1997. Türk Tarih Kurumu, 350.

²⁴ WEDEL, GEORG WOLFGANG: Exercitationes medico-philologicae sacra et profanae. V. Jenae, 1691. Biellkuis, b recto.

Az első forrás, mely említést tesz a *bers* használatáról egy 1479-ben kelt dörgedelmes levél. A levelet Hódító Mehmed szultán (ur. 1444–1446, 1451–1481) írta fia, a későbbi II. Bajezid (ur. 1481–1512) nevelőjének, Fenerizáde Ahmednek (Fenerizāde Aḥmed), hogy megrója, nem fogta elég szigorúan a herceget és a cimboráit, akik idejük egy jó részét különféle drogok kipróbálásával töltötték. A levélben szereplő utalások alapján az ifjak kannabiszt, „furcsa pasztákat”, ópiumból készült elegyeket és *berset* fogyasztottak meg lehetős rendszerességgel.²⁵

A Szelim szultánnak készített „hangulatjavító” kapcsán már emlegetett 16. század eleji orvostudományi munka közli is egy *bers* elegy receptjét, mely borsot, beléndek magját, sáfrányt, hamvas törpe margitvirágot, hosszú borsot (Piper longum; *dār al-fülfül*), mézet, kardamomot (Elettaria cardamomum; *kāḳūle*), ópiumot, zellermagot, galangát (Alpinia galanga; *ḥavlicān*) és timsót (*şebb*) tartalmazott.

Rahíki bersének sikere talán annak köszönhető, hogy készítője felismerte az ajándékba kapott gyógyszer receptjében rejlő lehetőségeket, s a korabeli oszmán drogg kultúra és ízlés ismeretében az eredeti összetevők arányát úgy tudta megváltoztatni, hogy a korábban használt *bers* változatoknál mind hatásában, mind ízében jobb pasztillát tudott előállítani. Az anyagi sikerhez természetesen szükség volt arra is, hogy az összetevői miatt meglehetősen költségesen előállítható drog iránt legyen fizetőképes kereslet. Rahíki szerencséjére volt az oszmán társadalomnak egy olyan, tehetősebb rétege, mely rákapott az általa előállított elegyre.

16–17. századi forrásaink szerint a *berset*, s így Rahíki piruláját is elsősorban az állami fizetést kapó, biztos és folyamatos jövedelemmel rendelkező hivatalnokok, írnokok, egyszóval tanult és művelt értelmiségiek (cselebig) fogyasztották, ahogy azt egy Jetim (Yetim; megh. 1553) nevű költő gúnyverse is mutatja:

Csak a léha ember fogyasztja
A *berset*, s az ópiumot, és ezt jól mutatja,
Hogy a legtöbb ember ezektől irtózik,
De akik vonzódnak hozzájuk, azok a cselebig.²⁶

A költői antológiák és más korabeli források viszonylag sok olyan, költészettel is foglalkozó állami alkalmazott életrajzát közlik, akik a *bers* rabjává váltak. Ahmed Cselebig

²⁵ FERİDÜN BEY: Mecmû'a-i müñşe'ât us-selâtin. I. İstanbul 1265, 270. A latin betűs átírásért ld. AYVERDI, SAMİHA: Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih. İstanbul 1953, 211–212. A szöveg magyar fordítását ld. PÉRI BENEDEK: Beng, eszrár, maszlag: a cannabis és a cannabis tartalmú drogok az anatóliai törökségnél. Terminológiai áttekintés. Keletkutatás, 2012. tavasz. 53.

²⁶ *Süfehānuñ ğidāsi olduğına*
Berş u efyūna budur istidlāl
Nās-i ekşer teneffür itdükçe
Çelebi zümresi olur meyyāl

AKTAŞ, ALI: Yetim Divanı. İnceleme–Metin. Yüksek Liasans Tezi. Ankara, 1996. Ankara Üniversitesi, 501.

(Aḥmed Çelebi; megh. 1550) orvos,²⁷ Ánī (Ānī)²⁸ és Hásimī (Hāšimī) kádi,²⁹ Nálisī (Nālišī) a Kapludzsza-medresze alkalmazottja,³⁰ Dzsáferī (Cā'ferī),³¹ Námī-i szání (Nā'imī-i s̄ānī),³² Núrī (Nūrī)³³ és Núhī (Nūhī)³⁴ pedig írnök volt.

Musztafa Áli több írásában is szóvá teszi az írnökök bersfüggőségét. A híres kalligráfusok életrajzát közreadó munkájában a következőket írja:

„A kalligráfia dicséretes tevékenység. Az, aki gyakorolja határtalan elismerésre érdemes. A szépírás a megbecsültség irányába vezető ösvény, mely a rajta járó tisztelet és a hírnév felé viszi. Kivéve persze, ha rossz erkölcsével kivívja mások megvetését, vagy ha a *bers*, az ópium, vagy a fű rabja lesz.”³⁵

Áli a *Naszihat al-Szelátin* (*Nasihat al-Selātin*) című munkájában elég sötét képet fest a helyzetről, amikor arra panaszkodik, hogy az írnökök közül sokan olyannyira a *bers* rabjai, hogy a szer hatása alatt az irodájuk ajtaját magukra zárva nem is foglalkoznak az ügyfelekkel, vagy ha mégis, képtelenek rendesen ellátni a feladatukat és az általuk kiállított dokumentumokban súlyos következményekkel járó hibákat követnek el.³⁶

Egy 17. század elején datált, a különböző „hangulatjavítók” (*mükeyyifāt*), az ópium, *bers-i Rahikī*, a kannabisz, a boza,³⁷ a bor és a kávé vetélkedését elbeszélő irodalmi szövegben a *bers* azzal próbálja igazolni, hogy a többieknél előrébb való, hogy felsorolja, milyen előkelő fogyasztói vannak. A *bers* iránt lelkesedők között szerepelnek „az elmés és kellemdús cselebek, akik a tökéletesség letéteményesei, a bájos szépségek, akiknek kacérsága lenyűgözi az embereket, a gnosztikus tudásba beavatást nyert és költői tehetséggel bíró, kegyes urak és a híres tudósok”³⁸

A *bers* rendszeres fogyasztása azonban súlyos fizikai és szellemi leépüléssel járt és végül halálhoz is vezethetett. A korabeli források számos ilyen esetet említenek. Ásík Cselebi például a következőket írja a Bejáni (Beyānī) nevű költőről:

„Mielőtt meghalt volna, a *bers* annyira elfonnyasztotta, hogy bárki, aki látta, azt hihette, ópium helyett halálos mérget vett magához. Mélyen elmerült a különös titkok és furcsa látomások világában, de közben maga is látomássá változott. Törékeny teste olyan lett,

²⁷ BALTACI, CÂHID: Hadâiku'ş-şakâik ve Hadâiku'l-hakâik'te Bulunmayan Ulamâ Hakkında Notlar. İslâm Medeniyeti Mecmuası, 1979. 2. sz. 61.

²⁸ KINALI-ZÂDE: Tezkiretü'ş-Şu'arâ. I., 187–188.

²⁹ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. I., 532.

³⁰ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. II., 845.

³¹ 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. I., 446.

³² 'ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ. II., 888.

³³ LATÎFÎ: Tezkiretü'ş-Şu'arâ, 550.

³⁴ KINALI-ZÂDE: Tezkiretü'ş-Şu'arâ. II., 1007.

³⁵ *Ve'l-hâsil hüsn-i haṭṭ bir meziyyetdir ki aşhâbına şeref-baḡş-i bî-minnetdür. Ve şan'at-ı kitâbet bir tarikat-i rüşen-nebâhatdur ki erbâbına bâ'is-i 'izz ü rifatdür, megerki sū- hulkla mezmûm-i enâm ola veyâhū ibtilâ-i berş u aḡyon u bengle bed-nâm ola.* AKIN-KIVANÇ, Esra, Mustafa `Âli's Epic Deed of Artists. A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World. Leiden, 2011. Brill, 204.

³⁶ ERTAŞ, KASIM, Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nasihatu's-Selâtin İsimli Eserlerinin Tenkidli Metni. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2008. Marmara Üniversitesi, 80., 123.

³⁷ A boza kölesből erjesztett, alacsony alkoholtartalmú ital.

³⁸ AYNUR, HATICE-SCHMIDT, JAN: A Debate Between Opium, Bersh, Hashish, Boza, Wine and Coffee; The Use and Perception of Pleasurable Substances Among the Ottomans. Journal of Turkish Studies 2007. 1.sz. 94.

akár egy gyöngye faág, alakja, mint a fogyó hold. A gyengeség fogpiszkálószerűvé soványította.”³⁹

Am azokra is halálos veszély leselkedhetett, akik a *berset* csak időnként használták, mert a rosszul elkészített *bers* halálos veszélyt jelenthetett. Szintén Ásik Cselebi jegyezte fel azt az 1563-ban megtörtént tragikus esetet, amikor a festő Hajdar (Haydar), költői nevén Nigári (Nigāri) a Galata kerületben álló házában baráti összejövetelt rendezett, ahol a *bers* is előkerült.

„A már említett Nigárinál egy társasági összejövetelen elhangzott, hogy ideje volna egy kicsit feldobni magunkat. Előkerült egy gyógyszeres dobozka. Többen vettek a belőle. Szinán, az Ejjüp kerület kádiája azonnal meghalt, mások halálosan megbetegedtek, s voltak, akik kómába estek. Az eset hírére egy költő a következő emléksorokat költötte:

A bersevők esetére ilyen verset mondtak,
A Hajdar bersét fogyasztók mind megnyuvadtak.”⁴⁰

A források adataiból úgy tűnik, a fogyasztókat nem nagyon tántorították el a veszélyek. A *bers* népszerűsége töretlenül ívelt felfelé. Sokan sokféle okból használták és szokták rá. Volt, aki *berset* a legjobb fejfájás elleni gyógyszernek tartotta, mint egy Yāri nevű költő a 17. században:

Rahíkí berse a fejfájást megszünteti gyorsan,
A másnaposságra gyógyírt keres a vörösbtorban!⁴¹

Nazír Ibrahim (Nazír İbrāhīm; 1774) alábbi párverse szerint volt olyan költő, aki a nehéz pillanatokban a *berstől* kapott ihletet:

Élettel teli arca szépsége láttán elállt a lélegzetem
Nazír! Ma a *bers* sügta ezt a verset nekem.”⁴²

³⁹ Ölmezden evvel hod berşden şöyle geçmişdi gören şanurđı ki zehr-i afyon degül semm-i helâhil içmişdi. Esrâr-ı keyfiyyât ile ‘aceb tahayyülâta düşüp kendü mahz-ı hayâl olmışdi. Kıdd ile nihâl ve şekli ile hilâl ve za‘f ile hilâl olmışdi.

‘ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ. I., 445. További esetekhez ld. SARIYANNIS, MARINOS: Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances. In: The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander. Ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou and Marinos Sariyannis. İstanbul, 2007. İsis, 314, 1 jegyzet; SCHMIDT, JAN: Pure Water for Thirsty Muslims. A Study of Muştafa ‘Âli of Gallipoli’s Kühnü l-Ahbâr. Leiden, 1991. Heet Osters Instituut, 266.

⁴⁰ Mezkûr Nigârinün evinde bir cemî’iyyet olup mesîrdir diyü bir hoşka getürüp içinden yiyenlerden Eyyüp kâzisi Sinân Çelebi fevt olup ba’zılar haste ve müşrif-i mevt olup ba’zılar dahı sersâm olmağla meşhûr-enâm olduğda zurefâdan biri bu târihi demişdür: Dediler berrâşlar târihini/Haydarun berşin yiyen oldı helâk.

‘ÂŞIK ÇELEBİ: Meşâ’irü’ş-Şu‘arâ. II., 893.

⁴¹ Def’-i sudâ‘a berş-i rahikî şefikdür
Def’-i humâra çäre rahik-i ‘atikdür

KARAYAZI, NURGÜL: 17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yâri ve Divânı. (İnceleme-Metin). Doktora Tezi. İstanbul, 2012. Marmara Üniversitesi, 1077.

⁴² Tarâvetle görüp ruhsârını hayretde kalmışken

Nazîrâya bu güne tâze şî’ri söyleden berşdür

ŞENGÜN, NECDET: Nazır İbrahim ve Divânı. (Metin-Muhtevâ-Tahlil). Doktora Tezi. İzmir, 2006. Dokuz Eylül Üniversitesi, 542.

A fogyasztók többsége azonban ennél sokkal prózaibb okból, a baráti összejöveteleket megszínesítő, a beszélgetéseket megélénkítő „partidrogként” fordult a *bers*hez. Jól példázza ezt egy 17. századi irodalmi szöveg, Szihhati Cselebi (Şihhâti Çelebi; megh. 1693) „*Hangulatjavítók dicséretes tulajdonságai*” (*Menâqib-i mükeyyifât*) című munkája, mely a korábban már emlegetett, szintén a „hangulatjavító” szerek vetélkedésével foglalkozó munka szövegével sok helyen egyezni látszik. Szihhati Cselebi szövegében a vita résztvevői a kannabisz, az ópium, a *bers*, a bor, a boza, a kávé és új szereplőként megjelenik a pálinka (*raķi*). Amikor a *bers*re kerül a sor, hogy bizonyítsa, előrébbvaló a többieknél, a társasági összejöveteleken betöltött fontos szerepét kezdi ecsetelni:

„...az emberek elismernek és vágnak rám, mert amikor a vidám és elmés Mahmúd cselebi, a tökéletesség birtokosai összejönnek, és vidám mulatságot rendeznek, hogy megszabaduljanak a másnaposságtól, ... és kitalálják, miként teljesítsék be vágyaikat, így állván bosszút a sorson, az összejövétel kezdetén mély tisztelettel és vidáman a [*bers*et tartalmazó] porcelán dobozkákhoz és a bennük rejlő ezüst kanálkákhoz nyúlnak. Egy csapásra valamennyien az ékesszólás cukorkaboltjának nevető rózsáivá változnak és tréfás szavaik, ízes beszédük nem törődik már a bánattal és hagyja a panaszzkodást. Nyájasan és baráti hangon szólítják meg egymást, megfélemedeznek az udvariaskodásról, fenséges, királyi módon nekifognak és kellemes beszédük és elmés mondanivalójuk a szépen éneklő csalogányhoz teszi őket hasonlatossá.”⁴³

A *bers* népszerűsége a kávéivás elterjedésével még inkább megnőtt. Irodalmi, történelmi szövegekben sokszor találkozni olyan adatokkal, melyek azt mutatják, hogy egy csésze kávéhoz szinte kötelezően járt a *bers*. Jól példázza ezt a 16. század második felének legjelentősebb költője, a vallás- és jogtudós Báki (Bâkî; megh. 1600) alábbi párverse:

Báki, a bánatos szív a kávéban és a *bers*ben vizagstalatást talált,

De ó, jaj, közben a szív bánatának öröme is odalett, tovaszállt.⁴⁴

A nagyvezér Szemiz Ali pasa (Semiz ‘Alî paşa; megh. 1565) az 1562-ben Málta felé induló oszmán hajóhad két parancsnokán, Pijále pasán (Piyâle paşa) és Musztafa pasán (Muştafâ paşa) élcelődve a következőket mondta:

...ez a két ember arról hírhedt, hogy a mámor rabjai, s mi ezt a két élvhajász cimborát mintha egy kirándulásra küldtük volna a szigetekre. Biztos vagyok benne, hogy a

⁴³ ...*halk-ı ‘âlemün maķbûl u merģübü benim ki ekşeriyyâ beni laţif ü zarif şahib-i kemâl Maķmûd çebebiler def-i humâr için ve ... felekden bir kâim ve intikâm almaķ maşlahat için bir yere gelüp ‘işret murâd etdiklerinde ibtidâ-i meclis hezâr ta’zîm ü şetâret fağfûri hokkalar içinde gümüş meblağlar ile isti’âl eyleyüp her biri şekeristân-ı belâğatın gül-i handân olup laţif al-hâl ve lezîz al-maķâl olduklarında gam niyâz ü hemm sohbetlerini terk edüp birbirlerine meveddet ü maķabbet birle ‘arz ü niyâz etdiklerinden ma’âdâ tarh-ı tekellüf eyleyüp mirâne ü mülükâne âğâza başlayup leţâfet ü zerâfetinde bülbül-i güyâ olurlar.*

ÖZTÜRK, METİN: Sihhati Çelebi'nin „Menâkib-i Mükeyyifât-ı Âlem” Risalesi Çerçevesinde 17. Yüzyıl İstanbul’nda Keyif Verici Maddeler. Yüksek Lisan Tezi. Ankara, 2006. Hacettepe Üniversitesi, 66.

⁴⁴ *Dil-i maķzûn bulurdi kaķve vü berş ile zevk*

Dirigâ aradan zevk-i dil-i maķzûn gitdi

KÜÇÜK, SABAHAATTIN: Bâki Divânı.Tenkitli Basım. Ankara, 1994. Türk Dil Kurumu, 437.

hajójuk jól meg van rakva *bers*sel és kávéval. Fogalmam sincs, hogy fognak vitézkedni, de abban biztos vagyok, hogy a kávéval és a *bers*sel vígan lesznek.⁴⁵

Egy 17. századi oszmán kávéházban a kávé mellé különféle egyéb hangulatjavítókat, ópium vagy kannabisz tartalmú pasztákat (mádzsún; ma‘cūn), berset vagy tudatmódosítót tartalmazó szörpöket (serbet; şerbet) is lehetett kapni, ahogy azt egy Sühüdi (Şühüdi) nevű költő feljegyezte:

*A népet mádzsúnért, bersért, serbetért, kávéért gyötri a láz,
A víg cimborák ispotálya bizony nem más, mint a kávéház*⁴⁶

Az 1720-as állami ünnepeken a feljegyzések szerint az ópium- és bersevők (*tiryākiyān; berşhorān*) is látványosságként szerepeltek, s a felvonulásuk során kórusban mondott szövegek között egy, a *bers* és a kávé szoros kapcsolatát jelző párvers is szerepelt:

Ha arra vágysz, hogy eljuss az égi trónhoz a mennybe,
Két csésze kávéval egy adag bersre!⁴⁷

Törökországban a mai napig megfigyelhető, hogy egy csésze török módra elkészített kávéhoz egy szem cukorból és keményítőből készített édességet, lokumot adnak a vendégnek. Nem elképzelhetetlen, hogy a szokás a kávé mellé elszopogatott, édes *bers* pasztillák emlékét idézi.

A *bers* fogyasztása nem korlátozódott Isztambulra. Korabeli adatok azt mutatják, birodalomszerte elterjedt és kedvelt volt. Egy 1587 körül Budán elhunyt oszmán úr hagyatékának leltára szerint az örökhatározó a gyógyszerek között többféle *bers*et is tartott.⁴⁸

Prosperus Alpinus (megh. 1617) a velencei konzul orvosaként töltött el három évet Kairóban az 1580-as években. Az Egyiptomban használt gyógyszerekről szóló munkájában ír a *bers*ről is, melynek ottani változata fehér borsból, beléndek magjából ópiumból, nárdusból, marokkói kutyatejből, hamvas törpe margitvirágból és mézből állt.⁴⁹

William Biddulph angol pap a brit Levantei Társaság megbízásából 1600-ban járt az Oszmán Birodalomban. Az Aleppóban látottak kapcsán a törökök étkezési szokásairól, többek között a kávéról is beszámol. A török vendégségről írott mondataiból az derül ki, hogy a 15–16. század fordulóján teljesen általánosnak számított, ha a házigazda a vendégeit kávéval és *bers*sel kínálta.

⁴⁵ *Müşār ileyhumā keyfe ibtilā ile müte‘arīflar olmağla iki mükeyyif yārāni dağı cezireler seyrine gönderdik. Muğarrardur ki berş ve kahve ile gemileri memludur. Bilmem ne hizmet görürler hele berş ve kahve ile vâfir şafalanurlar.*

PEÇEVİ, İBRÂHİM: *Tarih-i Peçevi*. I. İstanbul, 1281/1864. Maṭba‘a-yi Âmirio, 410.

⁴⁶ *Ma‘cūn u berş ü şerbet ü kahve delisi halk*

Dār al-şifā-yi ehl-i şafā kahvehānedür

RIYÂZİ MUHAMMED EFENDİ: *Riyâzî’ş-Şuara*. Haz. Namık Açıkğöz. Ankara, 2017. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 197.

⁴⁷ *Çıkmağ istersen eger ‘arş üstine*

İki fincān kahve iç berş üstine

ARSLAN, MEHMET: *Vehbî Sürnâmesi (Sürnâme-i Hümâyûn)*. Osmanlı Düğünleri ve Şenlikleri III. İstanbul, 2009. Sarayburnu Kitaplığı, 224.

⁴⁸ FEKETE, LAJOS: XVI. Yüzyılda Taşraı Bir Türk Efendi Evi. *Belleten*, 1979. 170. sz. 472.

⁴⁹ PROSPERUS ALPINUS: *De medicina Aegyptorum*. Libri quator. Venetiis, 1591. Apud Franciscum de Franciscis Senensem, 122 verso.

„...amikor a barátaik meglátogatják őket, nagy megtiszteltetésnek számít, ha megkínálják őket egy csésze, vagyis findzsa kávéval. Ez az ital inkább egészséges, mint ízletes, mert élesíti az elmét és elűzi az álomosságot. Ilyen alkalmakkor van aki berset vagy ópiumot is fogyaszt, melytől öntudatukat veszítik és ostobaságokat beszélnek, mintha látomásaik volnának vagy hangokat hallanának.”⁵⁰

Ami a drog 17. századi használatát illeti, a Magyarországot is megjárt oszmán világutazó, Evlija Cselebi (Evliyā Çelebi; megh. 1684?) Biddulphoz nagyon hasonlóan tudósít egy összejövetelről, ahol atyja, a kiérdemesült katona, vendégül látta egykori bajtársait, s vendégeknek kávét és Rahíki bersét szolgálták fel:

„Egy nap, már javában beszélgettek, amikor egy törékeny és reszketeg öregember jelent meg az ajtóban. A szolgálai kísérték. Mindannyian felpattantak és hangos kiáltásokkal üdvözölték. «Isten hozta, drága Halími efendi!» A legelőkelőbb helyre ültették. Néhány kör *bers-i rahíki* és kávé után a hangulat érezhetően oldottabb lett.”⁵¹

Az 1675-ben megrendezett állami ünnepségekről szóló munkájában Abdí (‘Abdī) arról számol be, hogy az ópiumevők és Rahíki bersének fogyasztói és részei voltak a közönség szórakoztatását szolgáló látványos programnak. A rendezők egy kávéház utánzatot állítottak fel, ahol kávét, *berset* és ópiumot szolgálták fel nekik, majd tűzijátékokat kezdtek durrogatni, hogy a szer hatása alá került, rémült függők csetlés-botlásán a szultán jókat mulathasson.⁵²

Amint azt Evlija Cselebi és Abdí szövege is mutatja, Rahíki berse a 16. századra roppant népszerűsége tette szert, fogyasztása társadalmilag teljesen elfogadottá vált. Olyannyira, hogy Mahmúd efendi (Maḥmūd efendi) ciprusi defterdárhoz írott dicsköltményében a szerző, Szijáhí dede (Siyāhī dede) az efendi bőkezűségét a költők támogatása, a szegények megsegítése, az elkeseredettek megvidámítása mellett azzal is magasztalja, hogy a „kedvcsináló” szerek rabjait folyamatosan *bers-i Rahíkival* látja el.

Cukrot oszt a költőknek, pénzt a szegénynek,
A szívükben szomjazóknak nyújt királyi kupát.
A „kedvcsinálók” után sóvárgó vidám népnek
Pedig Rahíki berséből ad bizony alamizsnát.⁵³

⁵⁰ BIDDULPH, WILLIAM: The Trauels of certaine Englishmen into Africa, Asia, Troy, Bythinia, Thracia, and to the Blacke Sea. And into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Galile, Samaria, Iudea, Palestina, Ierusalem, Iericho, and to the Red Sea, and to sundry other places. Begunne in the yeere of Iubile 1600. and by some of them finished this yeere 1608. The others not yet returned. London, 1609. W. Aspley, 66.

⁵¹ DANKOFF, ROBERT: An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi. Leiden, 2006. Brill, 160.

⁵² ARSLAN, MEHMET: Lebîb Sürnâmesi. Hâfiz Mehmed Efendi (Hazîn) Sürnâmesi. Abdî Sürnâmesi. Istanbul: 2011. Sarayburnu Kitaplığı, 503–504.

⁵³ Tab‘ ehline şeker yedürür müflise dînâr

Dil-teşnelere su yerine cām-ı keyâne

Keyf ehli olan zümre-i erbâb-ı şafâya

Etmekde durur berş-i rahîk ile i‘âne

CANGÖZ, GÜLŞAH: Siyâhî Dede Divânı. (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin). Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli, 2010. Kocaeli Üniversitesi, 114.

Rahíki *bers*ének sikere és hosszú időn át tartó töretlen népszerűsége természetesen anyagi sikert is jelentett. A Rahíki alapította műhely a 16. század végére komoly manufaktúrává nőtte ki magát és Musztafa Álí 1592-ben már arról ír, hogy „körülbelül harminc fiatal fiú és szolga őrlte az összetevőket és főzte hatalmas üstökben a pasztát, de még így sem tudták kielégíteni a „hangulatjavítók” szerzte öröm után sóvárgók igényeit. Azt mondják az eladott anyag az adók kifizetése után minden nap háromezer akcsényi bevételt hoz. ...Úgy tartják évente negyven, ötvenezer akcse jövedelmet termelnek.”⁵⁴

A Rahíki-féle manufaktúrában a 16. század végén előállított *bers* árát ugyan nem tudni, de egy jó ötven évvel későbbi adat szerint egy akcséért négy dirhem,⁵⁵ azaz nagyjából egy adag⁵⁶ *bers*et lehetett venni.⁵⁷ Ezzel kalkulálva a naponta előállított *bers* mennyisége igen tetemesnek tűnik.

A 17. század közepére Rahíki *bers*éből valószínűleg még ennél is többet állíthattak elő. A hatósági árakat rögzítő 1640-es lista szerint ugyanis Rahíki manufaktúráján kívül az Ussákizáde (Uşşākizāde) műhely is állított elő *bers-i Rahíkít*, de a hivatalosan működő két cég mellett több olyan vállalkozás is létezett, amely megpróbálta utánozni a Rahíki által kitalált partidrogot.

A hamisítók boltjai gombamód szaporodtak és a legkülönbözőbb összetevőkkel kísérleteztek, hogy Rahíki *bers*éhez hasonló anyagot állítsanak elő. Nem lehet pontosan tudni, hogy ezt azért tették-e, mert nem fértek az eredeti receptúrához, vagy ami talán a 17. századi, már hivatkozott verses orvosi munka ismeretében valószínűbb, inkább gazdasági megfontolások vezérelték őket és a költségesebb hozzávalókat olcsóbbakkal próbálták helyettesíteni. Minden esetre, a feljegyzések szerint volt, aki bort, más pálinkát, vagy kannabiszt kevert az elegyhez. A végeredmény pedig több esetben is komoly egészségkárosodáshoz vezetett. A helyzet 1726-ra olyan súlyossá vált, hogy a hatóságoknak be kellett avatkozniuk, s az isztambuli kádi a fogyasztók védelmére hivatkozva a hamisítók boltjait bezáratta. Csak két üzlet további működését engedélyezte: a Rahíki alapította családi vállalkozását és egy másik műhelyét, melyet az alapító egy felszabadított szolgájának a leszármazottai vezettek. Ez a két cég azzal a feltétellel tarthatta meg a működési engedélyét, hogy a gyártók ígéretet tettek, az eredeti receptet megvédik, s azt a nagyobb haszon elérésének céljából sem módosítják.⁵⁸ Egy másik, 1726 július 4-én kelt rendeletében a kádi, hogy a megfelelőnek ítélt mértékű haszon a két legálisan működő

⁵⁴ ...otuz miqdāri cevān u ğilmān şebān rüz eczā dögerler ve muttaşıl büyük kazanlar ile ma‘ācīn bişürürler yine de silk-i ğalibindeki aĥbāb-ı keyfe yetüştüremezler idi. Ħarcları maĥsüb oldukdan sonra yevmiyye üçer biş aqçalıq ma‘ācīn şatduqları muĥarrerdür diler. ... Sāl-be sāl kırkar ellişer biş aqça almaĝı kânün-ı cedid vaz‘ itdiler.

GELIBOLULU MUSTAFA ALÍ: Kühü’l-Ahbār’ın Tezkire Kısmı, 220.

⁵⁵ 1 dirhem = 3,207 gramm

⁵⁶ WEDEL: Exercitationes, b. recto.

⁵⁷ KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S.: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri. İstanbul, 1983. Enderun Kitabevi, 104–104, 91, 93.

⁵⁸ RECEP, FUAT-ATAY, SABRI-KILIÇ, HÜSEYİN-KARACA, YILMAZ-EROL, RASİM-KAHRIMAN, SALIH: İstanbul Kadı Sicilleri. İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138–1151/M. 1726–1738). İstanbul, 2010. İSAM, 96–97.

üzem számára biztosítva legyen, a *bers* okkájának⁵⁹ árát 150 akcsében határozta meg.⁶⁰ Nem sokkal később a kádi még egy cégnek, Mehmed efendi boltjának is engedélyezte a gyártást és forgalmazást, mert a cégvezetés hivatalosan is esküt tett, hogy a *bers-i Rahíki* eredeti összetételén nem változtat.⁶¹

A század közepén a bor betiltása nyomán jelentősen megnőtt a „hangulatjavítók” iránti kereslet, a fogyasztók a mámort más szerekkel, elsősorban ópiummal és *berssel* igyekeztek előidézni, ahogy azt egy 18. századi költő, Hasmet (Haşmet; megh. 1768) egyik, a bor betiltásának emléket állító verse is mutatja:

Szívünk az ópium és a bers mámorára váltott,
A komor sors mérte ránk ezt a szárazságot.
Pohárnok, borra vágyunk, oltsd el szívünkben a lángot,
Segíts, csillapítsd valahogy ezt a forróságot!
A hordók üresek, a pohár száraz, nincsen bor már rég,
A kávé rabjává tett minket, ó jaj, az ég!⁶²

A konkurencia ellenére jól jövedelmező üzemet a Rahíki család működtette egészen 1783-ig. A leszármazottak kihalásával a cég adóbérletbe került, s 1807-re az eredeti recept is teljesen átalakult. Az ekkor gyártott paszta ópiumot, mézet, fekete borsot, hamvas törpe margitvirágot, gumiarábikumot (*zamk-i ‘arabī*), beléndek magját (*ban tohumu*), masztiksz port (*sakiz tozu*), nőszírom gyökértörzsét (*Iridis rhizoma; menekşe kökü*), citromfűvet (*Melissa officinalis; oğul otu*) és élesztőt (*nişasta*) tartalmazott.⁶³

A 19. század elején a zűrzavaros történelmi események miatt egyre növekvő előállítási költségek, az ópium árának megugrása és a fokozatosan csökkenő kereslet megpecsételte mind a termék, mind az üzem sorsát. Számítások szerint 1783-ban, az államosítás évében még évi 24 tonna *berset* állítottak elő, a termelés 1824-re évi egy tonnára esett vissza, mígnem 1831-ben a Rahíki alapította manufaktúra végleg bezárt.⁶⁴

⁵⁹ 1 okka = 400 dirhem

⁶⁰ RECEP, FUAT et alii: İstanbul Kadı Sicilleri, 131.

⁶¹ RECEP, FUAT et alii: İstanbul Kadı Sicilleri, 211.

⁶² *Afyon u berş keyfine dil oldı aşınā*
Çekdürmege yubüsetini çerh-i bî-nevā
Dil şerha-dār-ı hasret-i mey oldı Sākiyā
Def-i harāret etmege bir çāre bul baña
Humlar şikeste cām tehī yok vucūd-i mey
Etdiñ eşir-i kahve bizi hey zemāne hey

HAŞMET: Divân. Haz. İ. Hakki Aksoyak–Mehmet Arslan. Ankara, 2018. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 117.

⁶³ ULUSKAN, MURAT: İstanbulda Bir Afyonlu Macun İşletmesi: Berş-i Rahíki Macunhanesi (1783–1831). Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 2013. 29. sz. 101.

⁶⁴ ULUSKAN: İstanbulda, 105–106.